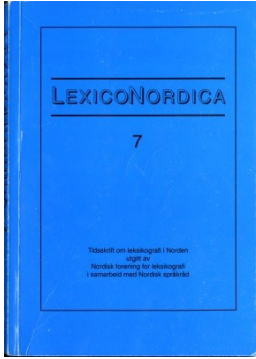

LexicoNordica

Forfatter:	Henning Bergenholtz [Hvordan er ordforrådet systemiseret i sprogbrugernes hjerner?]	
Anmeldt værk:	Gerhard Augst. 1998. <i>Wortfamilienwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache</i> . Tübingen: Niemeyer.	
Kilde:	LexicoNordica 7, 2000, s. 205-211	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Hvordan er ordforrådet systematiseret i sprogbrugernes hjerner?

Gerhard Augst: *Wortfamilienwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer 1998. 1687 sider, DM 256,-.¹

1. Systematisk eller alfabetisk?

Gerhard Augst fortæller i forordet, at han som regel har fået sine diskussionspartnere til at blive eftertænsomme (nachdenklich) med følgende spørgsmål:

Glauben Sie, dass der Wortschatz in Ihrem Kopf alphabetisch geordnet ist? (= Tror De, at Deres ordforråd er ordnet alfabetisk i Deres hoved?)

Spørgsmålet er og var sikkert også ment retorisk. Målet med det er uden tvivl at prøve at overbevise evt. skeptikere om, at ordbøger med en alfabetisk makrostruktur river ordene ud af deres naturlige sammenhæng og ødelægger eller besværliggør en naturlig tilgang til oplysningerne i en brugsordbog. Det er selvfølgelig en gammel diskussion. Der findes svorne tilhængere af en alfabetisk makrostruktur (i tysk tradition fx Jacob Grimm), og der findes på lignende vis svorne modstandere (i tysk/østrigsk tradition fx Wolfgang von Goethe, Eugen Wüster og langt de fleste terminografer). Gerhard Augst slutter sig til sidste gruppe og anfører selv tre måder, som kunne danne grundlag for makrostrukturen i en ordbog:

1. En opstilling svarende til bestemte handlinger (Handlungsfelder). Augst nævner her som eksempel rejseordbøger, hvor man fx kan finde et afsnit om besøg i en restaurant, et andet om lufthavnen etc.
2. En opstilling efter ordfelter (Wortfelder). Dette ville svare til ordbøger ordnet efter en semantisk systematik svarende til Jost Triers grundteori (Trier 1931). Augst nævner som eksempel på denne mulighed nogle ordbøger, der slet ikke opfylder den diakrone og synkrone

¹ Dette bidrag er blevet udarbejdet under et ophold som gæsteprofessor ved Germansk Institut på Universitetet i Helsinki, opholdet blev finansieret af Det Finske Akademi.

beskrivelsesnøjagtighed, som Trier opstillede som et mål, sandsynligvis af mangel på bedre eksempler. Der anføres titler på to begrebsordbøger (DORNSEIFF og WEHRLE/EGGERS) og en synonymordbog.

3. En opstilling efter ordfamilier, dvs. med en makrostruktur, som ganske vist er alfabetisk, men som til hver minimale ordstamme (grundord) efter et synkront princip anfører og forklarer alle ord med den stamme, som svarer til grundordet.

Det er det sidste princip, som Augst vælger til sin to kilo tunge ordbog med i alt 60.000 lemmata. Ud over disse tre principper kunne Augst have nævnt mange andre ikkealfabetiske principper. Han burde i hvert fald have nævnt et par mere, når han nu i sin indledning insisterer på, at en brugerrelevant ordbog skal være organiseret efter et mentalt princip. Det kunne fx have været:

4. En associativ opstilling, hvor man begynder med et ord og fortsætter med det ord, som herefter falder sprogbrugeren ind, sml. fx den berømte diskussion hos Saussure.

5. En tilsyneladende kaotisk opstilling, hvor man begynder et sted og fortsætter med en fraktallignende struktur, som samtidig bygger på alfabetet, orddannelser, betydninger, associationer og i øvrigt al den erfaring, som et enkelt menneske har samlet i tidens løb. Disse strukturer må formodes at have visse overensstemmelser hos en stor gruppe af mennesker, og man vil derfor kunne tage en tilfældig subjektiv opstilling efter et kaotisk princip som grundlag.

Selv ville jeg lettest kunne overbevises om den sidste mulighed uden dog at ville kunne anbefale den som grundlag for valg af makrostruktur til en konkret brugsordbog. For dels må man forudsætte, at det mentale kaos hos forskellige ordbogsbrugere vil opvise betydelige forskelle, dels vil ordbogsbrugeren slet ikke være bevidst om ordforrådets mentale opstilling, hverken i hans egen eller i andres hjerner. Mit eget forslag til en makrostruktur i en almensproglig og til de fleste fagsproglige ordbøger er derfor uden relatering til antagne mentale strukturer, men er et forsøg på på samme tid at give mulighed for en hurtig tilgangsstruktur og for systematiske oplysninger og henvisninger:

Das Wörterbuch kann um seiner Benutzer willen auf eine alphabetische Anordnung seiner Artikel nicht verzichten. Es muß jedoch geprüft werden, in welcher Form und in welchem Umfang systematische Aspekte zur Ergänzung des alphabetischen Prinzips herangezogen werden können. (Bergenholtz 1994)

Augst vælger som sagt en opstilling i ordfamilier. Hermed gøres også brug af alfabetet, men i form af en særlig redealfabetisk makrostruktur. Han begrundet ikke, hvorfor han vælger denne opstilling og ikke en af de to andre, men lægger vægt på, at en opstilling i ordfamilier ikke river ordrelationerne i stykker, som det er tilfældet med en ren glotalfabetisk eller nichealfabetisk makrostruktur:

Die Wortfamilie ist (neben Wortfeld und Handlungsfeld) eine natürliche sprachlich gegebene Ordnung des Wortschatzes, während die alphabetische Organisation zugunsten der leicht(er)en Auffindbarkeit jede inhaltliche Ordnung zerstört. (side XIV) (= Ordfamilien er (ud over ordfelt og handlingsfelt) en naturlig opstilling af ordforrådet, hvorimod den alfabetiske opstilling ud fra ønsket om at muliggøre en enkel tilgangsstruktur ødelægger enhver indholdsmæssig sammenhæng.)

Det lyder nogenlunde overbevisende, når det drejer sig om de enkelte redealfabetiske artikler, men rækkefølgen af disse er efter min mening præcis ligeså "unaturlig" som den alfabetiske rækkefølge efter Augsts mening nu er, sml. rækkefølgen af følgende reder:

Farbe, Farce, Farm, Farn, Färse, Fasan, faschieren, Faschine, Fasching, Faschismus, Fase, fasseln, Faser, Fassade, fassen, Fasson, fast, fasten, faszinieren, Fata Morgana, fatal, Fatzke, fauchen, faul, ...

Den efterstræbte naturlighed er der her ikke meget af. Naturligheden findes i bedste tilfælde i de enkelte artikler, hvor alfabetet stadig ikke bare spøger, men er grundlaget for rækkefølgen, sml. rækkefølgen af verberne i den første betydningsgruppe i ordfamilien **faul** (den række af verber følger efter substantivet **Fäule** og står foran adjektivet **faulig** og substantivet **Fäulnis**):

faulen, abfaulen, anfaulen, angefault, durchfaulen, verfaulen

Uden en sådan alfabetisk rækkefølge havde det været nødvendigt med et yderst omfangsrigt indeks, som kendes i ordbøger med en rigtig systematisk makrostruktur (sml. Bergenholtz/Tarp/Wiegand 1999). Den valgte makrostruktur er derfor slet ikke så naturlig, som Augst foregiver, og den forudsætter en bruger med en sikker sprogforståelse og stor velvilje, da der her er tale om en ekstremt langsom tilgangsstruktur.

2. Orddannelsesangivelser i monolingvale ordbøger

Der findes specielt i Tyskland, Rusland og Frankrig en lang tradition for at lave ordfamilieordbøger, en tradition, som Augst giver en glim-

rende beskrivelse og kritik af (side VII-IX). I korthed består denne kritik i, at ordene ganske vist anføres i den orddannelsessammenhæng, som ikke forklares i tilstrækkelig grad, ofte slet ikke. Det gælder også for Augsts eget "Lexikon zur Wortbildung" (AUGST 1975), hvorfra artiklen FAUL (= doven) her citeres. Artiklens og hele ordbogens manglende relevans som værktøj for konkrete brugere i konkrete situationer er indlysende og behøver ingen yderligere kommentarer, en forklaring af de enkelte tegn undlades af samme grund:

FAUL

1. Adj. 'verrottet'; fig. (?) 'nicht fleißig'
 Zus. (-ø)
 Abl. U -e (Sf.) Pl. unz.
 -heit
 -ig
 U -nis (S.)f. Pl. unz.;
 Zus. -ø

2. V.
 ver- Abl. -ø
 U -ø V.
 dazū: faulenz V. 'nicht fleißig sein'
 Abl. -er
 -eréi
 -erisch
 beachte: faulpelz S. '= Faulenzer'
 faulfieber S. a. 'Wundfieber'
 b. scherzh., umg.
 '= Faulsein'

hom. foul

AUGST 1975:304

I sammenligning med denne artikel er orddannelsesangivelser i alfabetiske ordbøger uden tvivl mere hjælpsomme, hvis ordbogen skal bruges som hjælp ved tekstproduktionsproblemer, sml. følgende artikel fra DANSKORDBOGEN:

doven do-ven adj <-t, dovne> <dovner, dovnest>
 1 = arbejdssky, dorsk, dvask, lad, slap, sløv, træg, ugidelig
 ORDSPROG Lille og vågen er bedre end stor og doven., Doven skrædder bruger lang tråd.
 ORDD ~didrik, ~dyr, ~lars, ~skab, drøn~, halv~, lud~
 2. BET som har mistet sin kraft, smag eller sit brus = flad, flov
 EKS Min øl er blevet doven.

I forhold til AUGST 1975 er den nye ordbog et meget stort fremskridt mht. forståelsesmuligheder. Også i forhold til DANSKORDBOGEN byder denne ordbog mere udførlige leksikografiske definitioner i hvert enkelt tilfælde. Derudover findes også – som i de normale

monolingvale forklarende ordbøger – grammatiske angivelser, kollokationsangivelser, udtaleangivelser, markeringsangivelser (bl.a. diatekniske og diatopiske), eksempelangivelser, idiomatiske angivelser og endelig henvisninger til andre ordbøger. Til orddannelsesmæssigt komplekse ordfamilier indledes med en oversigt over orddannelsesrelationer i henhold til grundordets semantik, sml. første del af ordfamilien **faul**:

faul /Adj./1. *zersetzt, verdorben*2. *zweifelhaft*3. *nicht fleißig*

faul	1	2	3
Fäul e	x		
faul en	x		
ab faul en	x		
an faul en	x		
an ge faul t	x		
durch faul en	x		
ver faul en	x		
faul enz en			x
Faul enz er			x
Faul enz erei			x
Faul heit			x
faul ig	x		
Fäul nis	x		

Svarende til disse to grundbetydninger opdeles ordfamilien **faul** i tre dele, som indledes med en leksikografisk definition for grundordet.

1. *zersetzt, in Gärung, Verwesung geraten, verdorben u. daher ungenießbar*. faules Obst, Gemüse, Holz; das Wasser des Tümpels riecht f. (*faulig*) ∞ Faulbaum (*wegen des fauligen Geruchs der Rinde*); -schlamm fachspr. *durch Fäulnis entstehender Schlamm (auf dem Grund von Gewässern u. in Kläranlagen)*; -stelle *faule Stelle an Früchten, Holz*

Herefter følger sublemmata med forklaring til hvert medlem af ordfamilien – helt svarende til artikler i alfabetiske monolingvale ordbøger:

Fäule, die; -, /o. Pl./ DUW geh. *Fäulnis*: es riecht nach F. ∞ Fruchtfäule Bot.; Mund- Med. *infektiöse, eitrige Entzündung (Fäule) der Schleimhaut des Mundes mit üblem Mundgeruch*; Zahn- *krankhafter Verfall der harten Zahnschubstanz*

Hvis der til et sådant sublemma findes andre orddannelser inden for samme ordklasse, er artiklen nichealfabetisk:

faulen /Vb./ *faul werden*: die Falläpfel, Kartoffeln f. (schon); faulendes Wasser; **abfaulen** /Vb./ <ab-²> *etw. löst sich durch Faulen ab (u. fällt herunter)*: die Äste, die Blätter sind abgefault; **anfaulen** /Vb./ DUW <an-³> *zu faulen beginnen, in Fäulnis übergehen*: das Korn faulte schon an; **angefault** /adj. Part. Prät./ *ein wenig, teilweise faulig*: angefaultes Obst; **durchfaulen** /Vb./ <durch-³> *durch u. durch faulen, von Fäulnis ganz zerstört werden*: die Bretter sind durchgefault; **verfaulen** /Vb./ <ver-¹; auch ver-⁴ + faul> *gänzlich faul werden, in Fäulnis übergehen; durch Fäulnis ganz verderben*: das Obst war bereits verfault

3. Ordbogsfunktioner

Hverken i brugervejledningen eller i forordet oplyses om ordbogens genuine formål, fx om den primært skal være et hjælpværktøj ved reception af tyske tekster. Eller om den snarere skal bruges i forbindelse med tekstproduktion. Eller om den primært skal bruges som lørnerordbog? Det siges heller ikke, om den er beregnet for tyske og/eller for fremmedsproglige brugere. Jeg vil som Korhonen (1999) gætte på, at det er en indlæringsordbog, men ikke som han betegne ordbogen som et vigtigt hjælpemiddel til indlæring af tysk. Man må formode, at alle de nævnte ordbogsfunktioner har spillet en rolle ved konceptionen af denne nye ordbog, som virkelig går nye veje. Jeg kan dog ikke forestille mig, at den får en større udbredelse. Det er et interessant forsøg på at løse det gammelkendte ønske om at undgå alfabets diktatur, men resultatet er ikke særligt brugervenligt, hverken selve tilgangsstrukturen eller layoutet, som kunne have været medvirkende til en lettere tilgangsstruktur. Layoutet giver et yderst uroligt læsebillede med alt for mange forskellige skrifttyper, specialtegn, forkortelser og især for lange tekstdele i kursiv. Den levende kolumne fremhæver det for brugeren ligegyldige sidetal og gemmer lemmaet:

faul 331

fesselnde, bezaubernde Wirkung: von diesem Künstler, Redner, der Welt unter Wasser geht eine (große, besondere, eigenartige) F. aus

faul	1	2	3
Fäul c	x		
faul en	x		
ab faul en	x		
an faul en	x		

Ordbogen har trods sit store omfang langt mindre lemmata end ordbøger af en tilsvarende størrelse. Og først og fremmest har ordbogen en pris, som ikke mange brugere vil betale: 256 DM, næsten 1000 danske kroner. Selv om forlaget skulle trykke en meget billigere udgave, kan jeg ikke forestille mig, at ordbogen nogensinde kan blive en sællert. Men set ud fra en mere lingvistisk end leksikografisk synsvinkel er det en spændende ordbog, som vil kunne danne baggrund for mange videnskabelige artikler, der kan diskutere de orddannelsesmæssige sammenhænge i det tyske sprog. Som værktøj for den store mængde af normale ordbogsbrugere, som har konkrete tekstrelaterede problemer, kan ordbogen ikke anbefales.

Litteratur

- AUGST 1998 = Gerhard Augst in Zusammenarbeit mit Karin Müller/Heidemarie Langner/Anja Reichmann: *Wortfamilienwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen.
- Bergenholtz, Henning 1994: Zehn Thesen zur Fachlexikographie. I: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr, 43–56.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp/Herbert Ernst Wiegand 1999: Datendistributionsstrukturen, Makro- und Mikrostrukturen in neueren Fachwörterbüchern; i: *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Hrsg. von Lothar Hoffmann, Hartwig Kalverkämper, Herbert Ernst Wiegand in Verbindung mit Christian Galinski und Werner Hüllen. Berlin: de Gruyter, 1762–1832.
- DANSKORDBOGEN 1999 = Henning Bergenholtz/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus.
- DORNSEIFF 1933 = Franz Dornseiff: *Der deutsche Wortschatz synonymisch geordnet*. Berlin/Leipzig: de Gruyter.
- Korhonen, Jarmo 1999: [anmeldelse af Augst, Gerhard: *Wortfamilienwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*]. I: *Germanistik* 40, Heft 2, 370–371.
- Trier, Jost 1931: *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*. Heidelberg: Winter.
- WEHRLE/EGGERS 1961 = Hugo Wehrle/Hans Eggers: *Deutscher Wortschatz. Ein Wegweiser zum treffenden Ausdruck*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag.